

Maciej Włodarski

Włoskie początki humanizmu w Krakowie

Anna Horeczy, *Recepcja włoskiej kultury intelektualnej w krakowskim środowisku uniwersyteckim w drugiej połowie XIV i w pierwszej połowie XV wieku*, Warszawa: Instytut Historii PAN, 2021, ss. 459 (ISBN 978-83-6588-086-4)

TERMINUS

t. 24 (2022)

z. 4 (65)

s. 425–430

www.ejournals.eu/

Terminus

Nurt badań nad relacjami polsko-włoskimi jest dość bogaty, a spośród uczonych, którzy najpełniej zbadali i przedstawili wpływy włoskie w średniowiecznym Krakowie, trzeba wymienić przynajmniej takie nazwiska, jak: Jan Ptaśnik, Henryk Barycz, Mieczysław Brahmer, Jan Ślaski i Tadeusz Ulewicz. Książka Anny Horeczy zajmuje się zagadnieniem recepcji włoskiej kultury intelektualnej (ze szczególnym uwzględnieniem rodzącej się retoryki humanistycznej) w krakowskim środowisku uniwersyteckim w stuleciu obejmującym koniec XIV i początek XV wieku. Autorka zaznacza, że przez „recepcję” rozumie wnoszenie nowych treści, czyli aktywną asymilację i transformację idei, decydowanie o tym, które elementy zostaną przyjęte, a które odrzucone. W tym kontekście rękopisy jawią się jako najłatwiej uchwytnie świadectwa recepcji kultury włoskiej związanej z wyjazdami Polaków na studia do Italii, skąd przywozili ze sobą przepisane teksty.

Rozdział I służy zbudowaniu szerszego tła procesu recepcji włoskiej kultury intelektualnej. Autorka przedstawia stan i metodę badań oraz bogatą literaturę dotyczącą badań nad relacjami polsko-włoskimi. Istotna jest decyzja omawiania studiów Polaków we Włoszech w ujęciu pokoleniowym (studia w zbliżonym okresie, zetknięcie się z tymi samymi profesorami, podobnymi ideami czy sposobami nauczania). Badaczkę będzie interesował wybór określonych uniwersytetów włoskich, pochodzenie społeczne i środowisko, z którego wywodzili się studiujący Polacy, ich kariery po zakończeniu

studiów, a także rodzaj związków z Krakowem i Uniwersytetem Krakowskim. Anna Horeczy zwraca uwagę na specyfikę włoskich zasobów źródłowych z omawianego okresu: dostępne spisy promocji przy braku ksiąg immatrykulacji – stąd możliwość uchwycenia tych studentów, którzy zdobyli we Włoszech określone stopnie uniwersyteckie. Jednym ze źródeł wiedzy o studiach Polaków we Włoszech były też mowy uniwersyteckie wygłaszane przy okazji promocji.

Ogólne informacje zawarte w tej części książki dotyczą organizacji i programu studiów prawniczych na uniwersytetach włoskich oraz studiujących tam Polaków. Autorka zauważa między innymi, że Polacy studiujący w latach pięćdziesiątych XIV wieku mogli mieć wpływ na tworzenie Uniwersytetu Krakowskiego, a z kolei należący do pokolenia odbywającego nauki w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych Piotr Wysz, późniejszy biskup krakowski i kanclerz Uniwersytetu Krakowskiego, był czynny przy odnowieniu tejże uczelni. Jako dowód włoskiej formacji prawniczej Wy-sza Badaczka wskazuje jego współpracę z Mateuszem z Krakowa przy powstawaniu traktatu *De praxi Romanae Curiae*. Badania pokazują także preferencje Polaków w wyborze miejsca studiów: w połowie XIV wieku z sześciu Polaków pobierających nauki we Włoszech tylko jeden studiował w Bolonii, a pozostali w Padwie, i taka tendencja utrzymała się przynajmniej do końca XIV wieku; większe zróżnicowanie wybieranych ośrodków studiów stało się charakterystyczne dopiero dla pokolenia z lat trzydziestych XV wieku. Z kolei spadek liczby Polaków studiujących w Padwie w drugiej połowie lat dwudziestych tego stulecia może się wiązać z wykształceniem silnej kadry profesorów prawa w Krakowie. Jeśli chodzi o studia retoryki, to w latach trzydziestych XV wieku po raz pierwszy można odnotować grupę Polaków zgłębiających ten przedmiot w prywatnej szkole Guarina w Ferrarze (zresztą w większości byli to wysłani tam przez dziekana krakowskiego, Mikołaja Lasockiego, jego krewniaczy). Tak jak wcześniej Piotr Wysz, tak w okresie późniejszym szczególną uwagę Autorki przykuwa Paweł Włodkowic. O jego włoskiej formacji prawniczej świadczą wykorzystywane przezeń w traktatach odnoszących się do sporów polsko-krzyżackich starannie dobrane autorytety z zakresu prawa (w większości związane z Uniwersyte-tem Padewskim). Rozdział kończą *Wnioski*, w których znalazły się wyliczenia i wykresy dotyczące pochodzenia terytorialnego i stanowego studentów, wybieranych przez nich ośrodków i przedmiotów studiów, związków z Krakowem oraz kariery duchownej i na dworze królewskim.

Omówione zagadnienia oczywiście odwołują się do ustaleń zawartych w literaturze przedmiotu, ale warto też zauważyć, że Badaczka niejednokrotnie dopowiada pewne nowe szczegóły bądź koryguje wcześniejsze stwierdzenia. Na przykład, jeśli chodzi o Polaków studiujących we Włoszech, to Anna Horeczy prostuje błędne identyfikacje: w *Monumenta Polonorum Bononiensia* [...] (Bologna 1964) „Giovanni de Brorzinch” (studiujący w 1388 r.) został zidentyfikowany jako „Jan Brożek”, a powinno być „Jan Borschnitz”; podobnie w *Laudatio Bononiae* [...] (Bologna–Varsavia 1990) „Mikołaj z Polski” (studiujący w 1415 r.) został zidentyfikowany jako „Mikołaj z Błonia” zamiast „Mikołaj Kicki” (s. 19, przyp. 1). Autorka wprowadza też poprawki do identyfikacji studentów dokonanej przez Barycza (s. 100–101). W innym

miejscu wskazuje na wątpliwości związane z autorstwem traktatu *Monumentum [...] pro Reipublicae ordinatione congestum* przypisywanego Janowi Ostrorogowi (s. 24, przyp. 23). W *Polskim słowniku biograficznym* (t. 10, 1962–1964) w biogramie Jana Lutkowica nie ma wzmianki o jego studiach w Sienie, na co dowód w źródłach znalazła Autorka (s. 41).

Rozdział II ukazuje recepcję włoskich prac retorycznych w krakowskim środowisku uniwersyteckim na przykładzie kolekcji tekstów z rękopisu przechowywanego w Bibliotece Jagiellońskiej (BJ 126). Jest to kolekcja przepisana z nieznanego obecnie kodeksu, który z Padwy mógł przywieźć Jan z Ludziska, uznawany za jednego z najwcześniejszych propagatorów nowej humanistycznej retoryki włoskiej. W rękopisie BJ 126 znalazły się również późniejsze mowy (z lat czterdziestych XV w.) samego Jana z Ludziska, w których wykorzystał on przywiezione teksty włoskie. Badaczka przedstawiła biografię Jana z Ludziska, jego studia medyczne w Padwie i hipotezę o równoległych studiach retorycznych, być może pod kierunkiem Cristofora Barzizy. Następnie ukazana została struktura rękopisu BJ 126, zawierającego rekomendację sztuk wyzwolonych, mowę pogrzebową, mowę dziękczynną, mowę z okazji uzyskania doktoratu, mowę powitalną, mowę weselną, mowę z okazji objęcia urzędu podesty, mowę wygłoszoną na soborze w Konstancji, mowy uniwersyteckie na inaugurację wykładów, ale także humanistyczne „bestsellery”: Pseudo-Owidiuszowy list Safony do Faona, mowę Pseudo-Demostenesa do Aleksandra Wielkiego, Petrarki *De insigni oboedientia*, Leonarda Bruniego *Invectiva contra versutos ypocritas*, cztery listy Poggia Braccioliniego wysłane z Konstancji, utwory retoryczne Guarina i Gasparina Barzizy. Dalsze badania dotyczą różnorodnych zależności tekstów zawartych w rękopisie BJ 126, a więc podobnych do nich utworów z kodeksów europejskich, humanistycznych „bestsellerów” nieobecnych w tym zbiorze, mniej popularnych tekstów retorycznych czy tekstów znanych tylko z rękopisów krakowskich. Zwrócona zostaje uwaga na zjawisko krążenia tekstów humanistycznych oraz na trudności związane z próbą identyfikacji autorów i datowania tekstów.

Anna Horeczy tworzy wykaz siedmiu rękopisów krakowskich zawierających teksty z kolekcji włoskiej obecnej w BJ 126, a następnie kilkadziesiąt stron swojej książki poświęca na szczegółowe opisy tych kodeksów. Najstarszy w tej grupie tekstów rękopis z Biblioteki Książąt Czartoryskich (Czart 1242) został spisany przez Jakuba Parkoszowica, autora pierwszego traktatu o ortografii polskiej. Z kolei rękopis BJ 42 poświadcza rozwój polskich kancelarii (m.in. Zbigniewa Oleśnickiego), a część zawartych tam listów została zredagowana przez Jana Długosza. Większość z tych rękopisów to antologie uniwersyteckie, czyli kolekcje mów krakowskich profesorów prawa. Równocześnie Autorka zwraca uwagę, że część tekstów zawartych w kodeksach cieszyła się popularnością ze względu na przypisywanie ich słynnym autorom starożytnym. Wśród zidentyfikowanych właścicieli kodeksów można wymienić profesorów Uniwersytetu Krakowskiego Jakuba z Szadka czy Tomasza Strzępińskiego, ale także krakowskiego introligatora Walentego z Pilzna. Zasadniczą wartość rozdziału drugiego to badania kodykologiczne, polegające na szczegółowym, a nawet drobiazgowym porównaniu zawartości wskazanych rękopisów z rękopisem

BJ 126 oraz zbadanie filiacji, czyli zależności między rękopisami, i określenie ich pochodzenia, na przykład porównanie wersji panegiryku Bernarda Messalta na cześć władcy Ferrary, Mikołaja d'Este, w rękopisach krakowskich. Istotna jest próba rekonstrukcji hipotetycznego rękopisu Jana z Ludziska (jego zawartości) i losów tego dzieła oraz zbudowanie schematu prawdopodobnych filiacji rękopisów wywodzących się od tegoż rękopisu Jana z Ludziska. Badaczkę interesuje także popularność poszczególnych tekstów z włoskiej kolekcji retorycznej: okazuje się, że na pierwszym miejscu znalazła się mowa soborowa Poggia Braccioliniego, dalej mowa Guarina na cześć podesty Werony, a następnie mowy pogrzebowe Andrei Giuliana i Guarina z Werony. Autorka porównuje zarazem sposób wykorzystania mów z kolekcji włoskiej (występujących w BJ 126) przez Jana z Ludziska i Piotra Gaszowca, ucznia Jana z Ludziska, astronoma i lekarza, wykształconego także we Włoszech, a z porównania tego wynika, że Piotr Gaszowiec dokonywał większych modyfikacji w przejmowanych fragmentach mów niż Jan z Ludziska i więcej dopisywał od siebie.

Rozdział III poświęcony jest recepcji w Krakowie dzieł Leonarda Bruniego, humanisty i sekretarza papieskiego, które – jak pisze Autorka – „mogą stanowić swoisty probierz rozprzestrzeniania się nowej humanistycznej retoryki” (s. 17). Bruni uważany był w XV wieku za mistrza elokwencji i retoryki ze względu na styl zgodny z klasycznymi cycerońskimi wzorcami. Obecność i popularność jego dzieł w Krakowie została skonfrontowana z ich popularnością w skali europejskiej. Wiąże się z tym badanie wpływów Florencji jako głównego ośrodka rozwoju humanizmu, chociaż dzieła docierały do Krakowa przez Padwę oraz sobory w Konstancji i w Bazylei. Badaczka przedstawia chronologię recepcji dzieł Bruniego w środowisku krakowskim, wskazując, że wśród kopiowanych utworów znalazły się dialogi, tłumaczenie mów Demostenesa, *Prolog* Bruniego do tłumaczenia Platońskiego *Fedona*, listy Bruniego, przekład traktatu św. Bazylego Wielkiego, utwór polemiczny *Invectiva contra versutos ypocritas* ułożony w czasie soboru w Konstancji, łacińska adaptacja noweli z *Dekameronu*, przekład *Etyki nikomachejskiej* Arystotelesa, przy czym zwrócona zostaje uwaga, że dzieła Arystotelesa w przekładzie Bruniego weszły do obiegu w środowisku krakowskim dopiero za pośrednictwem druków. Anna Horeczy ukazuje różne możliwości grupowania rękopisów: ze względu na liczbę zawartych w nich tekstów Bruniego czy kryterium tematyczno-gatunkowe. Wyróżnia kilka rodzajów tych rękopisów: rękopisy formularzowe, miscellanea, antologie humanistyczne, varia historyczne czy antologię filozoficzną. Ta ostatnia spisana została przez Biernata z Lublina dopiero na początku XVI wieku. W kategorii miscellaneów znalazły się między innymi „biblioteczki” związane z programem nauczania na Wydziale Sztuk lub zainteresowaniami prawniczymi, natomiast antologie humanistyczne gromadziły kanon literatury związanej z szeroko pojętym programem *studia humanitatis*.

Badając popularność tekstów Bruniego w środowisku krakowskim na tle europejskim, Autorka stwierdza, że obieg dzieł Bruniego nie był równomierny, popularność danego utworu we Włoszech nie przekładała się w prosty sposób na jego szeroki obieg w Krakowie. Zwykle prace te były wplecione między inne utwory.

Najbardziej popularnym w krakowskich rękopisach dziełem Bruniego (6 rękopisów) była *Inwektywa*, co może się wiązać z silnymi w środowisku krakowskim wpływami koncyliaryzmu, było to bowiem dzieło wymierzone w hipokryzję mnichów i zakonników. Drugim pod względem popularności (3 rękopisy) był przekład *Ad adolescentes* św. Bazylego Wielkiego, ale trzeba też wiedzieć, że w Europie zachowało się ponad czterysta rękopisów z tym utworem. W przypadku listów Bruniego decydującą rolę w kopiowaniu mogła odgrywać ich użyteczność, a nie osoba autora, jak na przykład w przypadku listu z przeprosinami za długą zwłokę w korespondencji. Różnica między recepcją w Europie a w środowisku krakowskim polega na niemal zupełnym niewystępowaniu zjawiska adaptowania dzieł historiograficznych Bruniego, pojawiał się on raczej jako poeta i autor humanistycznych utworów literackich.

W *Zakończeniu* Autorka stwierdza, że jeśli uwzględniać kryterium ilościowe, to recepcja włoskiej kultury prawnej czy retorycznej musi się wydawać bardzo ograniczona. „Przeczy temu jednak badanie recepcji treści, intensywności i znaczenia kontaktów z autorytetami włoskimi” (s. 336). Ale faktem jest też, że recepcja krakowska włoskich utworów retorycznych miała swoją specyfikę, polegającą na przyjmowaniu i wykorzystywaniu tekstów mniej rozpowszechnionych w obiegu europejskim. I odwrotnie: tylko w przypadku kilku utworów można powiedzieć, że cieszyły się one w Krakowie uznaniem odzwierciedlającym ich popularność w kręgach intelektualnych innych krajów.

Książkę uzupełniają cztery aneksy oraz obszerna bibliografia. Pierwszy aneks zawiera wykaz czterdziestu dziewięciu Polaków studiujących na uniwersytetach włoskich w drugiej połowie XIV i w pierwszej połowie XV wieku, z podaniem miejsca ich pochodzenia, daty urodzenia i śmierci, wykształcenia poza Italią i informacji o studiach we Włoszech, o działalności w kurii papieskiej lub na soborach, o piastowanych urządach i godnościach, o związkach z Uniwersytetem Krakowskim i z Krakowem. Aneks drugi podaje ujętą w tabelach zawartość rękopisu BJ 126, obejmującą dziewięćdziesiąt tekstów (tytuł, incipit, autor, data powstania tekstu, numery kart). Aneks trzeci to zestawienie rękopisów europejskich z tekstami retorycznymi zawartymi w BJ 126, a napisanymi przez autorów związanych ze środowiskiem padewsko-weneckim (17 tekstów, 222 rękopisy). Wreszcie aneks czwarty to tabelaryczne ujęcie dwudziestu ośmiu tekstów z BJ 126 wykorzystanych w mowach Jana z Ludziska i Piotra Gaszowca (podawany jest incipit mowy, autor, numery kart w BJ 126 oraz autor wykorzystujący mowę). Bibliografia obejmuje ponad trzysta źródeł rękopiśmiennych z ponad stu bibliotek, blisko sto źródeł drukowanych i ponad osiemset opracowań.

Książka Anny Horeczy to praca o charakterze materiałowym, mocno nasycona wszelkiego rodzaju informacjami o rękopisach, trudna w czytaniu, ale bardzo przydatna dla badaczy zajmujących się kodykologią, relacjami polsko-włoskimi i recepcją włoskiej kultury retorycznej. Przeanalizowano zawartość kodeksów, funkcje i sposoby ich użytkowania, ustalono okoliczności ich powstania, zidentyfikowano twórców (kopistów) i pierwszych właścicieli. Recepcja kultury ukazana została jako zjawisko złożone, uwarunkowane wieloma czynnikami.

MACIEJ WŁODARSKI

🏠 Uniwersytet Jagielloński, Kraków / Jagiellonian University in Krakow, Poland, prof. emeritus
@ maciej.wlodarski[at]uj.edu.pl

Maciej Włodarski is a retired Full Professor at the Jagiellonian University in Cracow. His research interests include thanatology in Old Polish literature and culture, literary and cultural bonds between Poland and Basel, and Polish and Latin literature of the Middle Ages and the Baroque. He has published *'Ars moriendi' w literaturze polskiej XV i XVI w.* [*Ars moriendi* in the Polish Literature of the 15th and 16th Centuries] (1987), *Dwa wieki kulturalnych i literackich powiązań polsko-bazylijskich. 1433–1632* [Two Ages of Cultural and Literary Bonds Between Poland and Basel 1433–1632] (2001), *Świat średniowieczny w zwierciadle romansu* [The Medieval World in the Mirror of Romance] (2012), *Trzy traktaty o sztuce umierania* [Three Treatises on the Art of Dying] (2015).